

*Кузьменко С. С.,**здобувач кафедри кримінального права та кримінології
Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України*

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДИТИНИ

Анотація. У статті визначаються конкретні заходи індивідуального запобігання в залежності від типології винної особи. Особливу увагу у статті приділено ранній профілактиці сексуального насильства. Автор пропонує активне статеве виховання неповнолітніх, що включає соціально-психологічний, педагогічний, медичний, сексологічний і кримінологічний інструментарій впливу. З викладеного автор робить висновок про необхідність розробки і реалізації нової стратегії і тактики ранньої профілактики статевої злочинності. Зокрема, на думку автора, необхідно прийняти перспективну Державну програму, яка б охоплювала три основні концептуальні ідеї: а) докорінне оздоровлення і зміцнення інституту сім'ї; б) фундаментальна перебудова виховної функції сім'ї; в) надання науково обгрунтованої допомоги сім'ї і школі для поліпшення ефективності статевого виховання неповнолітніх з його обов'язковим кримінологічним компонентом.

Індивідуальний профілактичний вплив, орієнтований на забезпечення безпеки особи і, не проти тих, хто вже вчинив злочин, а на тих, хто може стати на злочинний шлях, щоб попередити і не дати людині стати злочинцем, допомогти їй, а також тим людям, що могли стати його жертвою. Для досягнення цих цілей і виконання завдань, що випливають з них, автор вважає за необхідне отримання конкретної, повної та правдивої інформації, яка повинна бути практично і профілактично значимою, тобто відповідати завданням запобігання злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини.

Ключові слова: віктимологія, запобігання, статеві свобода, статеві недоторканість, дитина.

Геополітичні зміни в сучасному світі, що відбулися після розпаду Радянського Союзу, соціально-політична нестабільність призвели до значного зростання рівня нелегальної міграції, сексуального насильства як в Україні, так і в інших країнах. Зростання рівня насильницької злочинності в Україні становить загрозу життю та здоров'ю громадян, їх статевої свободі й недоторканості.

Побудова демократичного суспільства в Україні нерозривно пов'язана з подальшим удосконаленням правової основи й забезпеченням відповідного правопорядку. Підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів значною мірою залежить від рівня теоретичної і професійної підготовки правоохоронців, їх умінь правильно застосовувати чинне законодавство та виявляти активність і цілеспрямованість у боротьбі зі злочинністю, дотримуючись конституційних принципів України.

При вирішенні цих складних завдань особливо важливого значення набуває проблема боротьби із сексуальним насильством. Злочини, пов'язані із сексуальним насильством, зав-

дають найбільшої шкоди найважливішим для цивілізованого суспільства цінностям, і водночас мають багато загальних кримінологічно значущих рис й ознак.

У сучасній цивілізованій людині, за відсутності психічної патології, є потужні внутрішні бар'єри, що надійно стримують агресію, яка потенційно існує в кожній особі. Ці бар'єри обумовлені етичними, моральними й навіть емоційними нормами, виробленими людством протягом тисячоліть. І лише особливі властивості, притаманні певним групам людей, визначають можливість вчинення злочинів проти особи, у тому числі й проти статевої свободи.

Індивідуальна профілактика злочинної поведінки повинна складатися з послідовного усунення об'єктивних негативних явищ соціально-економічного, ідеологічного, соціально-психологічного характеру; викорінювання негативних обставин в організації життя, діяльності, побуті й дозвіллі конкретних людей; неухильної реалізації принципу невідворотності відповідальності особи за свою поведінку; усуненні криміногенних чинників, що сприяють мотивації того чи іншого виду злочинної поведінки.

Умови сімейного виховання дитини є основою формування багатьох мотивів поведінки. Родина повинна максимально забезпечити пристосування її членів до умов громадського життя, виконання соціальних норм, готовності зайняти визначене місце в суспільній системі, тобто родина насамперед вирішує завдання соціалізації індивіда. Криміногенний вплив родини на особистість полягає у стихійному або цілеспрямованому формуванні антисоціальних мотивів чи в запобіганні їх зародженню [1, с. 252].

Вважаємо обгрунтованою думку А. Ф. Зелінського, що перевиховання – це зміна свідомості під цілеспрямованим впливом вихователів. Виправлення ж – поняття ширше, що включає також зламування неусвідомлюваних стереотипів злочинної поведінки [2, с. 179].

Таким чином, основна мета індивідуальної профілактики, на думку автора, полягає в тому, щоб людина опанувала навичками свідомого контролю над різними виявами своєї особистості, насамперед криміногенними.

Як зазначає К. Е. Ігошев, лише пройшовши через фільтр свідомості, втілюючи в особистісні риси, змінивши психологічні важелі вчинків і дій (мету, мотиви, установки тощо), об'єктивні соціальні явища спричиняють зміни в самому злочинці [3].

Відносно відхилень сексуальної поведінки людини, що може призводити до вчинення сексуального злочину, профілактична робота має бути спрямована насамперед на запобігання порушень психосексуального розвитку.

Медичний аспект цієї роботи полягає в такому:

1) рання діагностика і своєчасне лікування психічних розладів, які сприяють порушенням комунікації і психосексуального розвитку;

2) виявлення і медико-педагогічна корекція перекручувань психосексуального розвитку на ранніх етапах.

Педагогічний аспект профілактики передбачає:

1) правильно побудоване статево-рольове виховання, основний акцент якого повинен спрямовуватися на ознайомлення дітей зі статевими розбіжностями, а не на залякування і покарання за цікавість до них. Негативним явищем варто вважати існуючий у дошкільних установах звичай проводити колективні ігри (у «космонавтів», «машиністів», «будівельників» тощо) без урахування статі дітей і переваги, що надається у школах феміністській поведінці хлопчиків і мускулістській – дівчаток, а також «безстатеве» виховання школярів, яке полягає в тому, що і дівчатка, і хлопчики рівною мірою займаються працею, яка притаманна жінкам (шиття, в'язання), або навпаки чоловікам (слюсарна справа тощо);

2) навчання спілкуванню з однолітками (у тому числі гетеросексуальному), що доцільно проводити у вигляді своєрідних практикумів із комунікації, з урахуванням віку дітей і підлітків. З кожним роком навчання повинно ускладнюватися, охоплюючи нові аспекти взаємин. Причому необхідно прищеплювати дітям почуття любові й поваги до представників протилежної статі;

3) запобігання розбещенню і спокушанню дітей та підлітків. Причому, насамперед, необхідно виключати їх доступ до порнографічних видань.

Психопрофілактика порушень психосексуального розвитку може бути ефективною лише в тому випадку, якщо вона проводиться не у формі епізодичних «моральних» бесід з підлітками про небезпеку раннього статевого життя, а є щоденною кропіткою роботою щодо формування з раннього дитинства навичок спілкування і відповідної статевої поведінки.

Важливе значення для запобігання формування сексуальних відхилень, здатних призвести до вчинення сексуального злочину, має правильне статево виховання і сексуальна освіта дітей, підлітків і молоді (В. В. Кришталь, 1985 р.).

Ю. М. Антонян, А. А. Ткаченко (1993 р.) склали зразковий перелік умов, які дають підставу припускати, що дана особа здатна вчинити сексуальне насильство, а саме:

наявність у родині психічно хворих, алкоголіків чи наркоманів-батьків;

бездоглядність підлітків, вживання ними алкоголю, наркотиків або інших одурманюючих речовин;

вчинення в дитячому або ранньому підлітковому віці сексуальних дій, виявів неповнолітніми хворобливого або надмірного інтересу до статевого життя;

істеричні вияви, жорстокість та підвищена емоційна тупість, слабоумство підлітків; значна педагогічна занедбаність, що перешкоджає встановленню нормальних зв'язків і стосунків із представниками протилежної статі;

гіперсексуальність, перверзні сексуальні дії і цинічні вияви сексуального характеру, у тому числі ті, що не передбачені чинним кримінально-правовим законодавством;

суїцидні спроби, пов'язані з невдачами в інтимному житті, у стосунках із представниками протилежної статі;

вчинення сексуальних насильницьких дій, у тому числі зовні безмотивних, які містять у собі сексуальні моменти, сексуальну цинічність [4].

Компонентами предмета індивідуальної кримінологічної профілактики можна визначити:

а) поведінку і спосіб життя осіб, що свідчать про велику ймовірність вчинення будь-яких злочинів;

б) специфічні соціально-правові, кримінологічні та моральні ознаки особистості, які можуть свідчити про їх антисоціальну спрямованість;

в) криміногенно значущі під час формування і реалізації протиправної поведінки певні індивідуальні психофізіологічні властивості та особливості конкретних працівників;

г) несприятливі стосовно дотримання законослухняної поведінки умови життя, побуту, мікросоціального середовища та взаємостосунки;

е) інші тривалі чи короткотермінові, але значущі чинники й обставини, що своїм виникненням стимулюють криміногенну ситуацію і спонукають до вчинення злочину [5, с. 40–41].

До осіб, які потребують профілактичної корекції, на наш погляд, можна віднести тих, хто:

зловживає спиртними напоями;

має досвід вживання наркотичних чи психотропних речовин (коли це не викликано медичними потребами);

вчинив аморальні проступки на роботі чи в побуті, часто створює конфліктні ситуації, відрізняється психофізіологічною неврівноваженістю, страждає хронічними захворюваннями тощо; негативно ставиться до сім'ї, родичів і близьких, схильний до розпусти.

Тому можна запропонувати такі шляхи вдосконалення попереджувальної діяльності:

а) розробити науково обгрунтовану методику прогнозування можливої протиправної (у тому числі й злочинної) поведінки, що надасть змогу чітко виявляти осіб, стосовно яких є потреба негайного вжиття індивідуальних спеціальних заходів щодо запобігання злочинам;

б) відпрацювати чіткий перелік правових підстав застосування методик як прогнозування, так і подальшої реалізації попереджувальних засобів і затвердити їх відповідними законодавчими та відомчими нормативними актами, розробити систему критеріїв, наявність яких передбачає застосування спеціальних профілактичних заходів стосовно конкретної особи, ґрунтуючись на фактичних кримінологічно виважених підставах (комплексах ознак як правових, так і психолого-педагогічних тощо);

в) визначити процедуру і механізми прийняття рішень щодо застосування заходів прогнозування та їх реалізації;

г) установити субординаційний порядок та визначити варіанти і критерії узгодженості дій посадових осіб, відповідальних за цю діяльність, з метою уникнення порушень загальнолюдських стандартів прав людини, можливих інших помилок та настання негативних наслідків;

д) розробити методики вивчення особистісних ознак та реального мікросередовища, які слід застосовувати з метою профілактичного впливу, збору, накопичення, аналізу й реалізації наявної інформації на користь цієї особи.

Визначення підстав для застосування індивідуальних заходів запобігання є обов'язковою умовою цієї діяльності. Тому, на наш погляд, найбільш вдалою та зручною формою вирішення цієї проблеми є запропоновані А.П. Закалюком модель та підходи щодо прогнозу злочинної поведінки як підґрунтя для застосування згаданих вище заходів [6, с. 85–90]. Він зазначає, що визначення кола

осіб, стосовно яких виникла потреба в індивідуальному запобіганні злочинів, повинне ґрунтуватися на наявності реальних підстав для цієї діяльності, тобто її здійснення має бути обґрунтованим і потрібним. Саме до таких підстав було віднесено:

а) фактичні підстави, які випливають із допущених антисоціальних проступків конкретною особою, що свідчать про імовірність вчинення нею злочину;

б) правові підстави, на рівні прийняття Закону України «Про профілактику правопорушень» та відповідних відомчих нормативних актів;

в) кримінологічні підстави, що можуть мати два значення: загальне, в якому міститься теоретична характеристика взаємодії різновиду особи передкримінального типу і криміногенних умов середовища, що впливає на неї, у тому числі безпосередньої кримінальної ситуації;

конкретне, що вказує на емпірично встановлений комплекс ознак, властивих даному типу особистості, різновидам її антигромадської поведінки, тісно пов'язаних зі злочинністю, що свідчить про високу вірогідність останнього.

Як відомо, Г. А. Аванесов одним із перших запропонував у загальному вигляді методику індивідуального кримінологічного прогнозу, яка, на його думку, повинна складати прогностичну модель, побудовану на основі вивчення й узагальнення зовнішніх показників поведінки і внутрішніх мотивів та установок [7, с. 85–90].

Конструктивніші й ґрунтовніші розробки у цьому напрямі були здійснені А. П. Закалюком, який визначає методичні принципи прогнозування індивідуальної злочинної поведінки та методи прогнозування [6, с. 85–90]. Це дає можливість творчо використовувати дані методики для кримінологічного прогнозування індивідуальної злочинної поведінки з боку певних категорій працівників органів внутрішніх справ. Подальша розробка прогностичних моделей та вирішення проблем, пов'язаних із відбором адекватних і зручних для прогнозування ознак (індикаторів), надання їм правильної оцінки для отримання найвірогідніших прогностичних висновків стосовно майбутньої поведінки осіб, які піддавалися прогнозу, дає змогу виявити кримінологічне підґрунтя для подальшої розробки тактики індивідуального запобігання злочинної поведінки з урахуванням даних здійсненого прогнозу.

Поняття і зміст тактики індивідуального запобігання злочинів у названій сфері може змінюватися залежно від обсягу цієї діяльності. У широкому розумінні вона розглядається як попереджувальна діяльність стосовно конкретної особи, незалежно від стадій розвитку злочинного наміру, виникнення наміру на вчинення злочину, готування чи замаху на нього.

Зокрема, широкий аспект охоплює такі стадії:

виявлення осіб, які своєю поведінкою становлять профілактичний інтерес;

здійснення їх поглибленого вивчення і діагностики з позицій наявності криміногенності;

прогнозування імовірної злочинної поведінки і при отриманні прогностичних висновків, що свідчать про можливість вчинення злочину, прийняття адекватного рішення щодо запобіжних та інших (управлінських, кадрових) заходів;

планування, відповідно до прогнозу, індивідуальних попереджувальних заходів недопущення злочину;

практична реалізація запланованих заходів і контроль за подальшою поведінкою особи;

оцінка й висновки стосовно поведінки особи й доцільності подальшого продовження чи припинення індивідуальних профілактичних дій та щодо ефективності застосованих профілактичних засобів.

Здійснення запобіжних заходів може обмежуватися охопленням лише однієї чи кількох конкретних стадій, зазначених вище.

У кожному конкретному випадку на основі типової моделі індивідуального кримінологічного прогнозу має бути розроблена персоналізована прогностична модель, що найповніше враховуватиме широкий спектр особистісних якостей та властивостей особи, яка об'єктивно потребує профілактичного впливу, і на її підставі визначені конкретні тактичні заходи індивідуального кримінологічного запобігання.

Аналіз злочинності сексуального характеру, у тому числі статевої, показав, що в механізмах злочинної поведінки важливе значення мало неналежне статево виховання майбутніх злочинців. Насамперед, це негативний приклад батьків, їх схильність до пияцтва, статевої розбещеності. У таких несприятливих умовах життя в сім'ї у дітей виникають негативні, небезпечні для їх подальшої долі соціально-психологічні риси аморальності й вседозволеності, що виявляються здебільшого у формі статевої агресивності підлітків, переважно чоловічої статі, і нездорової статевої цікавості в підлітків жіночої статі.

В умовах неблагополучної сім'ї статево виховання дітей або відсутнє, або набуває формального і навіть явно спотвореного характеру. Сімейне неблагополуччя не тільки обмежує можливість батьківського прогнозування моральних і сексуальних підвалин підростаючих дітей, а й взагалі притупляє інтерес батьків до статевого виховання дітей, їх правосвідомості загалом. Це призводить до морального нігілізму неповнолітніх, статевого правопорушень, а отже, до статевого або інших злочинів.

Статевим вихованням дітей у сім'ї реалізується:

а) морально-культурна функція, що сприяє оптимальним формам соціальної поведінки загалом;

б) емоційна функція, що забезпечує емоційну стабільність поведінки на основі фізіологічного розвитку нащадка, підтримки його психічного здоров'я, співпереживання батьків тощо;

в) сексуальна функція, яка захищає від формування можливих статевого відхилення (статево просвітництво із закріпленням нормальних сексуальних настанов), що сприяє суспільно бажаним формам спілкування з представниками протилежної статі (статева моральність, почуття відповідальності, культура взаємовідносин);

г) правова функція, що забезпечує формування первинного соціального контролю і законслухняності (спосіб життя, повага до законів, у тому числі до тих, що регулюють кримінальні правовідносини). Отже, статево виховання неповнолітніх в умовах сім'ї загалом слід розуміти досить широко.

Успіхи й недоліки в реалізації тих або інших напрямів у сімейному статево вихованні залежать від конкретних особливостей життя сім'ї, що сприяють, ускладнюють або перешкоджають виконанню батьками своїх морально-правових обов'язків. Будь-які порушення основних підходів і правил статевого виховання дітей у сім'ї небезпечні деформацією їх статевої свідомості.

Таким чином, необхідною є розроблення і реалізація нової стратегії і тактики ранньої профілактики статевої злочинності. Зокрема, на нашу думку, необхідно прийняти перспективну

державну програму, яка б охоплювала три основні концептуальні ідеї:

- а) докорінне оздоровлення і зміцнення інституту сім'ї;
- б) фундаментальна перебудова виховної функції сім'ї;
- в) надання науково обґрунтованої допомоги сім'ї і школі для поліпшення ефективності статевого виховання неповнолітніх з його обов'язковим кримінологічним компонентом.

Індивідуальний профілактичний вплив орієнтований на забезпечення безпеки особи і не проти тих, хто вже вчинив злочин, а на тих, хто може стати на злочинний шлях, щоб попередити й не дозволити людині стати злочинцем, допомогти їй, а також тим людям, які могли стати його жертвою. Злочин завжди випереджає покарання, а запобігання випереджає злочин.

Головними напрямками профілактики злочинів сексуального характеру є:

виявлення і нейтралізація причин і умов убивств, обставин, що можуть призвести до їх вчинення;

виявлення осіб, здатних через їх поведінку, спосіб життя і найближче оточення вчинити злочин;

виявлення осіб, раніше засуджених за злочини, пов'язані із сексуальним насильством, які не порвали злочинних зв'язків і не припинили злочинну діяльність, через що здатні вчинити злочини, пов'язані із сексуальним насильством;

виявлення осіб, які мають законне право зберігати холодну або вогнепальну зброю, однак мають зв'язки з раніше засудженими за злочини, пов'язані із сексуальним насильством, які ведуть злочинний спосіб життя, розпивають з ними спиртні напої або вживають наркотики, а також неналежним чином зберігають зброю;

недопущення до злочинного способу життя осіб, раніше не засуджених, але через їх зв'язки і найближче оточення здатних бути втягнутими в злочинну діяльність;

недопущення рецидивних злочинів сексуального змісту;

виявлення фактів приготування до злочинів;

отримання інформації про можливі сексуальні домагання в різних сферах життєдіяльності людей.

Для досягнення цих цілей і виконання відповідних завдань необхідна цілком конкретна, повна і правдива інформація, яка має бути практично і профілактично значущою, тобто відповідати завданням профілактики злочинів сексуального характеру.

При організації і реалізації статевого виховання слід пам'ятати, що особистість завжди формується значно пізніше, ніж просто людина, яка вступає в життя. Тільки сформована суспільно і морально зріла особистість може взаємодіяти в системі статево-рольових зв'язків із вибором власного життєвого шляху.

Література:

1. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: монографія. Київ: Атіка, 2009. 240 с.
2. Зелінський А. Ф. Кримінальна психологія: науч.-практ. изд. Киев: Юриком Інтер, 1999. 237 с.
3. Игошев К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. Горький: Горьк. высш. шк., 1974. 167 с.

4. Антопян Ю. М., Ткаченко А. А. Сексуальные преступления: научно-популярное исследование. Москва: Амальтея, 1993. 320 с.
5. Farley M. Prostitution, violence, and posttraumatic stress disorder. *Women Health*. 2015. Vol. 27. № 3. P. 40–41
6. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения. Москва: Юрид. лит., 1986. 192 с.
7. Аванесов В. А. Криминология и социальная профилактика. Москва: Акад. МВД СССР, 1980. 526 с.

Kuzmenko S. Individual preventive measures to prevent violent crimes against sexual freedom and sexual integrity of the child

Summary. The article identifies specific measures of individual prevention depending on the typology of the perpetrator. The article pays special attention to the early prevention of sexual violence. The author offers active sexual education of minors, which includes socio-psychological, pedagogical, medical, sexological and criminological tools of influence. From the above, the author concludes that it is necessary to develop and implement a new strategy and tactics for early prevention of sexual crime. In particular, according to the author, it is necessary to adopt a promising state program, which would cover three main conceptual ideas: a) radical recovery and strengthening of the family; b) fundamental restructuring of the educational function of the family; c) providing scientifically sound assistance to the family and school to improve the effectiveness of sexual education of minors with its mandatory criminological component.

Individual preventive influence, focused on ensuring the safety of the person and not against those who have already committed a crime, but on those who may be on a criminal path to prevent and prevent a person from becoming a criminal, to help him and those who could become his victim.

The author considers that it is expedient to define the following directions of prevention of violent sexual crimes against the child: identification and neutralization of the reasons and conditions of murders, the circumstances which can cause their commission; identification of persons capable of committing a crime due to their behavior, way of life and immediate environment; identification of persons previously convicted of crimes related to sexual violence, but did not break criminal ties and did not stop criminal activity, due to which they are capable of committing crimes related to sexual violence; identification of persons who have the legal right to possess cold steel or firearms, but have connections with previously convicted of crimes related to sexual violence, who lead a criminal lifestyle, drink alcohol or use drugs with them, as well as improper store weapons; non-admission to the criminal way of life of persons not previously convicted, but due to their connections and immediate environment capable of being involved in criminal activities; prevention of recurrent sexual crimes; detection of facts of preparation for crimes; obtaining information about possible sexual harassment in various spheres of human life.

To achieve these goals and perform the tasks arising from them, the author considers it necessary to obtain specific, complete and truthful information that should be practical and preventive, i.e. meet the objectives of preventing crimes against sexual freedom and sexual integrity of the child.

Key words: victimology, prevention, sexual freedom, sexual integrity, child.